

UCHWAŁA Z DNIA 29 MARCA 2006 R.

I KZP 1/06

Możliwość przyznania roszczeń odszkodowawczych na podstawie art. 8 ust. 4 oraz art. 11 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. Nr 34, poz. 149, ze zm.) w razie, gdy nie doszło do uznania za nieważne orzeczenia skazującego osobę represjonowaną ograniczona jest do sytuacji, gdy przed wejściem w życie tej ustawy nastąpiło wcześniejsze uniewinnienie oskarżonego lub umorzenie postępowania.

Przewodniczący: sędzia SN J. Sobczak (sprawozdawca).

Sędziowie SN: P. Kalinowski, R. Malarski.

Prokurator Prokuratury Krajowej: A. Herzog.

Sąd Najwyższy w sprawie Hanny M., Bartłomieja M. i Karola M., po rozpoznaniu przedstawionego na podstawie art. 441 § 1 k.p.k. przez Sąd Apelacyjny w K., postanowieniem z dnia 7 lipca 2005 r., zagadnienia prawnego wymagającego zasadniczej wykładni ustawy:

„Czy względy słuszności, o których mowa w art. 8 ust. 4 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. Nr 34, poz. 149 z późn. zm.) uprawniają następców prawnych, określonych w art. 8 ust. 1 cyt. ustawy, do dochodzenia odszkodowania w sytuacji, gdy osoba represjonowana zmarła po złożeniu wniosku o zasądzenie odszkodowania w trybie art. 552 k.p.k., a w stosunku do tych

następców prawnych nie zachodzą przesłanki do zasądzenia odszkodowania z art. 556 § 1 k.p.k.?”

p o s t a n o w i ł udzielić odpowiedzi jak wyżej.

U z a s a d n i e n i e

Przedstawione Sądowi Najwyższemu zagadnienie prawne wyłoniło się na tle następującego stanu faktycznego.

Sąd Okręgowy w K., wyrokiem z dnia 14 kwietnia 2005 r. oddalił wniosek Hanny M., Bartłomieja M. i Karola M. o odszkodowanie dochodzone po zmarłym Stanisławie M., w stosunku do którego Sąd Najwyższy w wyniku wniesionej kasacji, wyrokiem z dnia 26 kwietnia 2001 r., uchylił orzeczenie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w W. z dnia 3 stycznia 1952 r., oraz orzeczenie tej Komisji wydane w trybie nadzoru z dnia 21 czerwca 1952 r., i uniewinnił Stanisława M. od popełnienia przypisanego mu czynu z art. 22 m.k.k.

Z uzasadnienia zaskarżonego wyroku wynika, że Sąd Okręgowy uznał, iż wnioskodawcy nie spełniają przesłanki uprawniającej do zasądzenia odszkodowania w oparciu o art. 556 § 1 k.p.k., i z uwagi na tytuł prawny rehabilitacji Stanisława M., nie przysługują im też roszczenia odszkodowawcze wynikające z ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. (Dz. U. Nr 34, poz. 149) i to mimo ustalenia, że czyn przypisany Stanisławowi M. był związany z działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego.

Od wspomnianego wyroku apelację złożył pełnomocnik wnioskodawców zarzucając obrazę przepisów prawa materialnego, poprzez niewłaściwą – jego zdaniem – interpretację art. 8 i 11 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o

uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego.

Analizując ustalenia faktyczne sprawy oraz przepisy regulujące uprawnienia następców prawnych osób niesłusznie skazanych i represjonowanych Sąd Apelacyjny powziął wątpliwość wyrażoną w postanowieniu. Zdaniem Sądu Apelacyjnego niewątpliwe jest, że ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. Nr 34, poz. 149) reguluje tytuł prawny oraz zakres uprawnień następców prawnych osób niesłusznie skazanych i represjonowanych do dochodzenia roszczeń odszkodowawczych w odrębny sposób od przepisów rozdziału 58 Kodeksu postępowania karnego. Tryb przewidziany w art. 552 § 1 k.p.k. wymaga tytułu prawnego w formie wyroku uniewinniającego lub umarzającego postępowanie, który zapadł w wyniku kasacji lub wznowienia postępowania. W razie śmierci niesłusznie skazanego prawo do odszkodowania przysługuje tylko osobom wymienionym w art. 556 § 1 k.p.k.

Z treści art. 8 ust. 1 zd. 2 ustawy z 23 lutego 1991 r. wynika natomiast, że w razie śmierci osoby, wobec której stwierdzono nieważność orzeczenia, szeroki zakres uprawnień do odszkodowania i zadośćuczynienia za wyrządzoną krzywdę przechodzi na osoby najbliższe, tj. na małżonka, dzieci i rodziców osoby represjonowanej.

Uprawnienia wspomnianych osób do dochodzenia nawet roszczeń uzupełniających wynikają z sytuacji określonych w art. 8 ust. 4 przedmiotowej ustawy, tj. gdy w wyniku rewizji nadzwyczajnej lub wznowienia postępowania zapadł wyrok uniewinniający lub umarzający postępowanie i, gdy zostało już nawet prawomocnie zasądzone odszkodowanie, jeśli za uwzględnieniem roszczenia uzupełniającego przemawiają względy słuszności.

Następcy prawni osoby represjonowanej są również uprawnieni do dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia w sytuacji określonej art.

11 ust. 1 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. W tym zakresie jednakże – jak zauważył zwracający się z pytaniem prawnym Sąd Apelacyjny – Sąd Najwyższy, w uzasadnieniu postanowienia z dnia 27 października 1992 r., WZ 163/92 – OSNKW 1993 r., z. 3-4, poz. 24, oraz w uzasadnieniu postanowienia z dnia 11 marca 1993 r., WZ 24/93 – OSNKW 1993 r., z. 9-10, poz. 61, wyraził pogląd, że przepis art. 11 ust. 1 ustawy dotyczy tylko takich wyroków uniewinniających lub orzeczeń umarzających postępowanie, które zapadły w trybie zwyczajnym, nie zaś w wyniku rewizji nadzwyczajnej lub też wznowienia postępowania. Sąd Apelacyjny podniósł, że odnosząc powyższe rozważania do sytuacji wnioskodawców z niniejszej sprawy stwierdzić należy, że brak jest przesłanek do zasądzenia na ich rzecz odszkodowania w trybie art. 556 § 1 k.p.k. i nie mają też tytułu prawnego do dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia w oparciu o regulacje zawarte w ustawie z dnia 23 lutego 1991 r.

Wykładnia taka może jednak przekreślać szczególny cel ustawy z dnia 23 lutego 1991 r., którym jest materialna rekompensata represji jakie spotkały osoby za ich działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Nie znajduje też ona racjonalnego uzasadnienia na tle uregulowania zawartego w art. 8 ust. 4 ustawy, tj. dopuszczającej w okolicznościach szczególnych (gdy przemawiają za tym względy słuszności) możliwość zasądzenia na rzecz następców prawnych osoby represjonowanej uzupełniających roszczeń odszkodowawczych. Za przyznaniem im takiego uprawnienia przemawiać może w końcu i taki fakt, że inna osoba związana działaniami faktycznymi ze Stanisławem M., tj. Jerzy R., skazany również przez Komisję Specjalną za czyn z art. 22 m.k.k. uzyskał co prawda na innej podstawie, ale równoznacznej z uniewinnieniem (art. 2 ust. 1 zd. 2 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r.) odszkodowanie i zadośćuczynienie.

Prokurator Krajowy wniósł o odmowę podjęcia uchwały.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje.

Przede wszystkim trzeba zauważyć, że postępowanie z wniosku następców prawnych zmarłego Stanisława M. toczy się – jak trafnie wskaza-

no w uzasadnieniu zaskarżonego wyroku Sądu Okręgowego w K. z dnia 14 kwietnia 2005 r. – w związku z roszczeniem odszkodowawczym, którego podstawę prawną stanowią przepisy rozdziału 58 Kodeksu postępowania karnego. Podstawę do tych roszczeń stanowi w niniejszej sprawie wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 kwietnia 2001 r., którym – po rozpoznaniu kasacji Rzecznika Praw Obywatelskich – uniewinniono Stanisława M. od popełnienia przestępstwa z art. 22 m.k.k., przypisanego mu orzeczeniami Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w W. z dnia 3 stycznia 1952 r., oraz z dnia 21 czerwca 1952 r.

Bezspornym jest, że zarówno roszczenia z rozdziału 58 Kodeksu postępowania karnego, jak i roszczenia odszkodowawcze z art. 8 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego mają charakter cywilny, choć dochodzone są przed sądem karnym. Zarówno w doktrynie, jak i w orzecznictwie zwraca się jednak uwagę na szczególne cechy tych roszczeń, przesądzające o ich odmienności (por. uchwałę składu siedmiu sędziów SN z dnia 28 października 1993 r., I KZP 21/93, OSNKW 1993, z. 11-12, poz. 67 z glosą B. Bładowskiego – OSP 1995, z. I, poz. 10). Przepis art. 8 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. ma przy tym – jak trafnie wskazywano – charakter *lex specialis* wobec przepisu art. 552 § 1 k.p.k. (por. Z. Gostyński, R.A. Stefański w: Z. Gostyński red.: Kodeks postępowania karnego. Komentarz, tom III, wyd. II, Warszawa 2004 r., s. 751).

Podstawę zasądzenia odszkodowania i zadośćuczynienia na podstawie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. stanowi fakt represjonowania za działalność niepodległościową lub z powodu takiej działalności. Fakt ten powinien być ustalony w postępowaniu toczącym się w oparciu o przepisy tej ustawy (por. wyrok SN z dnia 3 marca 1999 r., V KKN 526/98, OSN Pr. i Pr. 1999, z. 7-8, poz. 21). W niniejszej sprawie nie miało to miejsca. Podstaw

do stwierdzenia w trybie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. (zwanej dalej lutową) nieważności orzeczenia Komisji Specjalnej skazującego Stanisława M. nie dopatrył się Rzecznik Praw Obywatelskich, wnoszący kasację od tego orzeczenia (Rzecznik ten, zgodnie z art. 3 ust. 1 wspomnianej ustawy, jest jednym z podmiotów uprawnionych do złożenia stosownego wniosku) ani też rozpoznający kasację Sąd Najwyższy. Co ważniejsze, w sprawie tej toczyło się postępowanie o uznanie za nieważne orzeczenia na podstawie ustawy lutowej w związku z wnioskiem złożonym przez Stanisława M., który jednak wniosek ów skutecznie cofnął – co spowodowało umorzenie postępowania. Świadczy to o tym, że sam wnioskodawca ostatecznie nie dopatrył się podstaw do zastosowania wobec niego instytucji uznania za nieważne orzeczeń w trybie ustawy z dnia 23 lutego 1991r.

Możliwość przyznania roszczeń odszkodowawczych na podstawie art. 8 ust. 4 oraz art. 11 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. w sytuacji, gdy nie doszło do uznania za nieważne orzeczenia skazującego osobę represjonowaną jest ograniczona do sytuacji, gdy nastąpiło wcześniejsze uniewinnienie oskarżonego lub umorzenie postępowania przed wejściem w życie ustawy lutowej (por. uchwałę SN z dnia 22 stycznia 1992 r., I KZP 37/91, OSNKW 1992, z. 5-6, poz. 38). Stanowisko to Sąd Najwyższy w przedmiotowej sprawie całkowicie podziela, podobnie jak poglądy wyrażone w uzasadnieniach postanowień Sądu Najwyższego z dnia 27 października 1992 r. (WZ 163/92, OSNKW 1993, z. 3-4, poz. 24) i z dnia 11 marca 1993 r. (WZ 24/93, OSNKW 1993, z. 9-10, poz. 61), które przywołuje Sąd Apelacyjny. *Ratio legis* takiego rozwiązania było niewątpliwie umożliwienie dochodzenia roszczeń odszkodowawczych osobom spełniającym przesłanki do stwierdzenia nieważności orzeczenia, wobec których możliwość ta została wyłączona, bowiem już wcześniej zostały one uniewinnione lub umorzono wobec nich postępowanie z przyczyn wskazanych w art. 11 pkt 1 k.p.k. z 1969 r. Odmienna jest natomiast sytuacja osoby, wobec której orzeczenie

skazujące, wydane w okresie przed 31 grudnia 1956 r., zostało zmienione wyrokiem uniewinniającym wydanym w trybie kasacji bądź wznowienia postępowania już po wejściu w życie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r., a więc w okresie, kiedy możliwe było stwierdzenie zaistnienia przesłanek przewidzianych w tej ustawie.

Wątpliwości podniesione przez Sąd Apelacyjny sprowadzają się w istocie do dopuszczenia możliwości, w której okoliczności przewidziane w art. 1 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. byłyby stwierdzane nie w trybie uznania za nieważne orzeczenia skazującego daną osobę w sytuacji, gdy tryb taki nie został zastosowany mimo takiej możliwości – lecz niejako przy okazji rozpoznawania wniosku o roszczenia odszkodowawcze złożone na zupełnie innej podstawie. Taka interpretacja przepisów ustawy lutowej nie znajduje jednak uzasadnienia w żadnym z rodzajów wykładni, stanowiąc próbę *analogii iuris*. Przepis art. 11 ust. 1 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. pozwala na „odpowiednie zastosowanie” art. 8-10 tejże ustawy wyłącznie w stosunku do osób, co do których zachodzą przesłanki do stwierdzenia nieważności orzeczenia, jeżeli oskarżonego uniewinniono lub postępowanie umorzono z powodów, o których mowa w art. 11 pkt 1 k.p.k. Taka sytuacja nie zachodzi w przedmiotowej sprawie. W tym stanie rzeczy wypada stwierdzić, że możliwość przyznania roszczeń odszkodowawczych na podstawie art. 8 ust. 4 oraz art. 11 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. w razie, gdy nie doszło do uznania za nieważne orzeczenia skazującego osobę represjonowaną ograniczona jest do sytuacji, gdy nastąpiło wcześniejsze uniewinnienie oskarżonego lub umorzenie postępowania przed wejściem w życie ustawy lutowej. Brak jest także przesłanek do zasądzenia na rzecz takowych osób (a w przypadku ich śmierci małżonków, dzieci i rodziców) odszkodowania w trybie art. 556 § 1 k.p.k. Nie mają też one tytułu prawnego do dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia w oparciu o regulacje zawarte w ustawie z dnia 23 lutego 1991 r.

Nie ma również żadnego znaczenia na gruncie niniejszej sprawy, że inna osoba „związana działaniami faktycznymi” ze Stanisławem M. uzyskała odszkodowanie i zadośćuczynienie na podstawie przepisów ustawy lutowej. Nastąpiło to bowiem właśnie w związku ze stwierdzeniem przez właściwy sąd, na podstawie art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 23 lutego 1991 r., nieważności orzeczenia skazującego wydanego przez Komisję Specjalną. Niezależnie od oceny słuszności rozstrzygnięcia dotyczącego tej osoby, to jest Jerzego R., należy podkreślić, że z opisu czynu, za który został on skazany przez Komisję Specjalną nie wynika, by zarzucone mu działanie pozostawało w związku z czynem, za który ukarano Stanisława M.

Przy okazji niejako należy zauważyć, że wyrażony przez Sąd Okręgowy w K. w wyroku z dnia 14 kwietnia 2005 r. pogląd, jakoby czyn przypisany Stanisławowi M. był związany z działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, budzić musi poważne wątpliwości. Jak wielokrotnie wskazywano, nie można podzielić stanowiska, że należy rozszerzająco interpretować zachowania mogące być uznane za działalność niepodległościową. Przeciwnie, musi ona odnosić się wprost do walki o niepodległy byt i nie może być domniemana (por. postanowienie SN z dnia 30 sierpnia 1995 r., WZ 176/95, OSN Pr. i Pr. 1995, z. 11-12, poz. 19; uchwałę SN z dnia 20 listopada 1991 r., I KZP 32/91, OSNKW 1992, z. 3-4, poz. 24). W orzecznictwie i piśmiennictwie wielokrotnie wskazywano, że nie każde korzystanie z praw i wolności człowieka (na przykład z wolności słowa) jest równoznaczne z „działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego”. Dotyczy to w szczególności rozmaitych przejawów poglądów politycznych (opowiadania anegdot czy „dowcipów politycznych”, wypowiedzi ocennych, itd.), które z reguły uznane być muszą za akty indywidualnego stosunku do praktyki ówczesnych władz, a uznanie ich za przestępstwa przeciwko władzy nie zmienia charakteru tych czynów (por. między innymi postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 3 lipca 1992 r., II KRN 90/92, OSNKW 1992, z. 9-10,

poz. 74; postanowienia Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 13 marca 1997 r., II AKz 12/97, KZS 1997, z. 2-3, poz. 94; z dnia 18 czerwca 1996 r., II AKz 200/96, KZS 1996, z. 5-6, poz. 79; z dnia 23 maja 1996 r., II AKz 104/96, KZS 1996, z. 5-6, poz. 78, czy z dnia 20 października 1993 r., II AKz 134/93, KZS 1993, z. 11, poz. 27 i postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 23 kwietnia 1996 r., II AKo 56/96, OSA 1998, z. 3, poz. 20, a także L. Gardocki: Podstawy rehabilitacji w świetle ustawy z 23 lutego 1991 r., PS 1991, nr 4, s. 3; por. także S. Zabłocki: Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego i Sądów Apelacyjnych do ustawy z 23 lutego 1991 r., część III, Pal. 1995, nr 3-4, s. 229).

Przedstawione wyżej motywy uzasadniają treść uchwały Sądu Najwyższego, podjętej w niniejszej sprawie.